

Piotr Birecki

Ewangelickie budownictwo kościelne w Prusach Zachodnich

Toruń, 2014 ss. 474

W 2014 r. na toruńskim rynku wydawniczym ukazała się książka pt. *Ewangelickie budownictwo kościelne w Prusach Zachodnich*. Jej Autor ma już w swoim dorobku szereg artykułów i prac dotyczących tej tematyki np. dotyczących zabytków Chelmży, Kowalewa Pomorskiego, dawnego kościoła św. Trójcy w Toruniu czy sztuki okresu okupacji w Toruniu. Na szczególne podkreślenie zasługuje jego książka z 2007 r. *Sztuka luterńska na ziemi chełmińskiej od II poł. XVI do I ćw. XVIII w.* Autor wyspecjalizował się więc w historii sztuki protestanckiej na terenie Pomorza Gdańskiego w okresie staropolskim, a następnie w czasach zaborów. *Ewangelickie budownictwo kościelne w Prusach Zachodnich* jest pierwszą publikacją naukową, opisującą w sposób całościowy postawiony w tytule problem. Oparto ją na bardzo szerokiej kwerendzie archiwalnej i bibliotecznej, m.in. w Gdańsku, Bydgoszczy, Toruniu, Berlinie, Marburgu czy Monachium. Pozyskane informacje źródłowe Autor wsparł także lekturą ówczesnej prasy wyznaniowej. Pozwolilo mu to na przygotowanie tekstu książki i odtworzenie istnienia w przeszłości ponad 350 kościołów i kaplic ewangelickich w Prusach Zachodnich. Tekst podzielił na sześć rozdziałów: 1. *Dzieje Kościoła Ewangelicko-Unijnego w Prusach Zachodnich 1772-1920*; 2. *Podstawy teoretyczne ewangelickiego budownictwa kościelnego w Prusach Zachodnich*; 3. *Budownictwo kościelne w diecezji gdańskiej i kwidzińskiej w XIX i na początku XX wieku*; 4. *Wyposażenie wnętrza kościołów ewangelickich w Prusach Zachodnich*; 5. *Budownictwo ewangelickie przełomu XIX i XX wieku pod patronatem pary cesarskiej*; 6. *Architektura ewangelicka Prus Zachodnich przykładem związku tronu z ołtarzem*. Uzupełnił go ponad 160 fotografiami zawierającymi plany, zdjęcia, pieczęcie urzędów parafialnych oraz pocztówki, obrazujące kościoły ewangelickie Prus Zachodnich. W rozdziale pierwszym przedstawił najpierw struktury administracyjne Ewangelickiego Kościoła Unijnego, jego zasady funkcjonowania oraz podział na diecezje i parafie w latach 1772-1920. Następnie Autor, w sposób uporządkowany i chronologiczny, opisał charakterystyczne grupy kościołów. Najpierw kreśli sylwetki tych obiektów, które adaptowano z dawnych zamków krzyżackich. Druga grupa – to nieczynne kościoły katolickie, a trzecia – to oddane przez gminy obiekty poklasz-

torne. Omówił tu również ówczesną XIX-wieczną literaturę, dotyczącą budownictwa kościelnego, a w szczególności projektów architektonicznych, które w kolejnych latach stały się normatywne dla budownictwa ewangelickiego w Prusach. Otóż każdy Kościół musiał mieć wyznaczoną oś główną, wzdłuż której stawiano chrzcielnicę, kazalnicę i ołtarz. Każdy miał emporę, przedsionek, nawę i prezbiterium. W myśli architektonicznej tamtych czasów, na fali fascynacji architekturą klasyczną, zaczęły się także pojawiać tendencje do budowy świątyń chrześcijańskich, mających charakter ponadwyznaniowy. Autor przedstawił wprowadzenie do architektury ewangelickiej neostyli: neo-renesansu i neobaroku.

W rozdziale trzecim opisano budownictwo w Prusach Zachodnich, dzieląc ten rozdział na inwestycje powstałe w rejencji gdańskiej i kwidzyńskiej.

W tej części znalazło się omówienie projektów czołowych ówczesnych architektów pruskich jak, m.in. Schinkla, Stülera i Sollera. Przedstawiono tutaj kościoły wzniesione w stylu arkadkowym, neogotyku, klasycyzujące, neobarokowe i neorenesansowe.

W rozdziale czwartym Autor omówił wyposażenie wnętrza kościołów (ołtarze, ambony, organy, chrzcielnice, polichromie, witraże). Autor zwraca przy tym uwagę na zastępowanie skromnych, często fachwerkowych, kościółków okazałymi neogotyckimi świątyniami. Proces ten szczególnie przybrał na sile w drugiej połowie XIX w. wraz ze wzrostem zamożności państwa i jego wzmożonej aktywności budowlanej we wschodnich, opóźnionych do tej pory cywilizacyjnie, prowincjach cesarstwa. Przykładem jest kościół w Golubiu czy Nowym Porcie.

Ostatnie dwa rozdziały Autor poświęcił na gruntowne przedstawienie działalności architektonicznej Wilhelma II, m.in. jego nadzór nad Evangelischer Kirchenbauverein. Przedstawiono tu również program Wilhelma II i zadania jakie postawił przed aparatem państwowym i kościelnym dotyczące procesów modernizacyjnych i laicyzacyjnych społeczeństwa niemieckiego.

W tak nasyconej faktografią pracy nie brak oczywiście pewnych mankamentów. Polemiczna jest już sama okładka przedstawiająca neoromańskie wnętrze kościoła ewangelickiego w Bad Homburg. Jest to miejscowość położona w głębi Niemiec, w Hesji, więc na obszarze zupełnie obcym opisywanemu w książce terytorium Prus Zachodnich. Architektura tej wschodniej prowincji Rzeszy nawiązywała zaś głównie do integralnie związanego z nią stylu gotyku krzyżackiego. Myślę, że okładka powinna być dostosowana do faktycznej architektury Prus Zachodnich.

Przy opisie działalności staroluteranów w Prusach Zachodnich Autor mógłby jeszcze dodać, że na Pomorzu silnym ośrodkiem oporu wobec unii był

także Słupsk. Dobrze natomiast, że podkreślił rolę Wrocławia jako centralnego i najważniejszego ośrodka staroluterańskiego w Prusach.

W rozdziale III użyto podziału państwowego, a nie kościelnego, co moim zdaniem jest błędem. Autor powinien się trzymać podziałów kościelnych. W końcu praca dotyczy budownictwa kościelnego i wiodące winny tu być poszczególne superintendenty Ewangelickiego Kościoła Unijnego, a nie świeckie jednostki, tj. rejencje.

Zdarzają się również co jakiś czas literówki i błędne zapisy w tekście czy pod ilustracjami.

Nieprzekonujące jest również czasami ułożenie fotografii, stąd zdarzające się powtórki miejsc albo widoków kościoła. Reasumując stwierdzam, że pomimo wytkniętych drobnych błędów, praca jest wartościowa merytorycznie, a przy tym bardzo interesująca. Dzięki niej Czytelnik może poznać historię lokalną z dominantą nieistniejących już budynków kościelnych. Dołączone do książki fotografie świetnie ilustrują poszczególne fazy rozwoju architektury ewangelickiej Prus Zachodnich.

Jarosław Klaczkow